

Ad notam
Коллективна
монографія
пам'яті
Володимира Кривошеї
(1958 - 2015)

Видавництво
«К Н Т»
Київ - 2023

УДК 94(438)»1800/1950»(02)

А 28

*Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою Музею гетьманства (м. Київ)
Протокол № 7 від 21 серпня 2023 р.*

Рецензенти:

Лепявко С. А., д. і. н., професор кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Мільчев В. І., д. і. н., професор кафедри джерелознавчих студій та суспільних комунікацій Запорізького національного університету;

Степанчук І. С., д. і. н., професор кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Ad notam: Колективна монографія пам'яті Володимира Кривошеї (1958 – А 28 2015). — Київ: Вид. «КНТ», 2023. 216 с.

ISBN 978-966-373-989-2

До колективної монографії увійшли матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Четверті козацькі читання пам'яті Володимира Кривошеї» (до 65-річчя від Дня народження), яка відбулася 7 червня 2023 р. в Музеї гетьманства. У виданні висвітлено різні аспекти виявлення, збереження та презентації історії козацької доби. Значна увага приділена історіографії, біографістиці та культурній спадщині українського козацтва. Автори колективної монографії репрезентують наукові установи, заклади вищої освіти та музеї різних міст України.

Для істориків, краєзнавців, викладачів та студентів.

ISBN 978-966-373-989-2

УДК 94(438)»1800/1950»(02)

© Колектив авторів, 2023.
© Видавництво «КНТ», 2023.

ЗМІСТ

Слово до читача	5
---------------------------	---

Розділ 1

Наукова спадщина Володимира Кривошеї

1.1. Володимир Кривошея як дослідник українського козацтва (<i>Віталій Андрєєв, Світлана Андрєєва</i>)	6
1.2. Доповнюючі працю Володимира Кривошеї (о. <i>Юрій Мицик, Інна Тарасенко</i>)	17

Розділ 2

Біографістика та повсякденне життя Українського Козацтва

2.1. Гетьман Війська Запорозького Тиміш Орендаренко (<i>Віталій Щербак</i>)	27
2.2. Іван Барабаш: спроба реабілітації (<i>Дмитро Куштан</i>)	35
2.3. «Старші» Війська Запорозького – вихідці з дрібної шляхти Остерського староства Київського воєводства Речі Посполитої (<i>Ігор Кондратьєв</i>)	46
2.4. Взаємини в старшинській родині XVIII ст. крізь офіційні документи та наративні джерела: Марковичі (<i>Ірина Кривошея</i>)	54
2.5. Тестамент полтавського полковника Василя Васильовича Кочубея (бл. 1680 – 1743 рр.) (<i>Наталія Гаврилишина</i>)	72
2.6. Козацькі та старшинські землеволодіння у селі Комарівка другої полкової сотні Переяславського полку (<i>Наталія Ревега</i>)	81

- 2.7. Рід Шафонських у соціокультурному просторі Гетьманщини XVIII ст. (*Ірина Петреченко*) 97
- 2.8. Діяльність гайдамацького загону Семена Сараджина у Правобережній Україні під час Коліївщини 1768 року (*Іван Сияк*) 110

РОЗДІЛ 3
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СПАДЩИНА
КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

- 3.1. Українська державність у XVII – XVIII ст.: питання становлення правової системи Гетьманщини (*Федір Медвідь*) 120
- 3.2. «Традиційні» козацькі натруски, порохівниці XVII – XVIII ст. із кістки та рогу з фондів чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського: попередні результати вивчення (*Валентин Ребенок*) 129
- 3.3. Архітектурний стиль козацького бароко – одна з основ національної ідентичності (*Віктор Вечерський*) 147
- 3.4. Особливості розвитку кобзарства та бандурництва в козацьку добу (*Валерія Клапчук*) 160
- 3.5. Сторінки історії та культури українського козацтва у наукових студіях І.К. Свешнікова та Г.В. Бухала (*Юзеф Нікольченко*) 170
- 3.6. Пам’ятки сфрагістики Тетієва початку XIX ст. в фондах обласних архівів УКРАЇНИ (*Володимир Панченко*) 183
- 3.7. Лякіна Римма Миколаївна – дослідниця історії Києва XVIII – XIX століття (*Олена Попельницька*) 187
- 3.8. До 150 – річчя Павла Скоропадського (*Віталій Кугай*) 199

РОЗДІЛ 1

НАУКОВА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА КРИВОШЕЇ

1.1. ВОЛОДИМИР КРИВОШЕЯ ЯК ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Віталій Андреев

доктор історичних наук,
професор кафедри історії України Київського
університету

імені Бориса Грінченка

e-mail: v.andrieiev@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-0629>

Світлана Андреева

незалежна історикня, кандидатка історичних
наук, доцентка

e-mail: avnskyf@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6082-064X>

Володимир Володимирович Кривошея (9.06.1958–30.04.2015) – відомий український вчений-історик, який більшу частину свого наукового життя присвятив дослідженню історії українського козацтва.

Вищу історичну освіту В. Кривошея отримував на історичному факультеті Дніпропетровського державного університету (1975–1980). Надалі майбутній науковець вчився у Вищій партійній школі при Центральному комітеті Комуністичної партії України (1984–1986) та аспірантурі Київського інституту політології та соціології управління (1988–1991).

У 1980–1982 рр. – працював вчителем середньої школи №11 м. Новомосковськ Дніпропетровської області. Протягом 1982–1984 рр. та 1986–1988 рр. – перебував на комсомольській та партійній роботі. В 1991–1992 р. працював старшим викладачем Київського інституту політології та соціального управління.

У 1992–1995 рр. був керуючим справами малого інформаційно-комерційного підприємства «Центр ділового співробітництва». Працював старшим (1995–2004), провідним (2004–2006), головним (2006–2010) науковим співробітником Інституту політичних і

етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. За сумісництвом працював професором кафедри історії України, завідувачем кафедри всесвітньої історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, професором кафедри українознавства Запорізького національного технічного університету, професором кафедри філософії і суспільних дисциплін Київського інституту туризму, економіки і права. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 року №1339-р його було призначено першим заступником директора Українського інституту національної пам'яті.

У 2006 р. Володимир Володимирович захистив дисертацію «Персональний склад та генеалогія української козацької старшини (1648–1782 рр.)» та отримав науковий ступінь доктора історичних наук.

Науковець був членом двох спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій з історичних і політологічних спеціальностей – при Інституті політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України і Київському національному університеті імені Тараса Шевченка; заступником головного редактора збірника наукових праць «Гілея: науковий вісник»; членом редакційної колегії науково-документальної серії «Реабілітовані історією». Учений входив до складу української частини Консультаційного Комітету Президентів України та Республіки Польща. Крім того, він був членом президії правління Національної спілки краєзнавців України, Дійсним членом Української академії наук, Міжнародної академії козацтва.

Після відродження незалежної Української держави в 1991 р. перед істориками постали нові виклики, щодо продукування нових українських наукових наративів. Уперше в історії українське суспільство отримало можливість задовольнити запит на важливі питання свого минулого. Історики, будучи невід'ємною частиною свого соціуму, були змушені реагувати на соціальний запит й шукати відповіді на цілу низку питань: «Хто ми?»; «Як і куди рухатися далі?»; «Які причини наших нинішніх проблем?» і т. ін.¹

Разом з тим «єдино вірний» (методологічно та тематично) історичний дискурс, який раніше диктувала влада, було зруйновано й натомість постало розмаїття візій минулого. Монополія влади на замовлення історичного наративу поступилася місцем науковій етиці та професійним стандартам, які передбачають зовнішнє невтручання в

---

¹ Яремчук В. Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник. Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2017. С. 233.

ремесло історика¹. Хоча, заради справедливості, слід відзначити, що радянська історіографія, в тому числі й українська, не була методологічним монолітом. Під вуаллю з цитат «класиків марксизму-ленінізму» приховувалися ті чи інші трактування марксизму, національний романтизм, позитивізм, структуралізм, школа «Анналів» та щось на стільки оригінальне й індивідуальне, що навіть важко дати визначення².

Отже, не дивно, що в 1990-х більшість українських істориків, у пошуках нових зразків історієписання, звернулася до здобутків недержавної української історіографії міжвоєнної та післявоєнної доби (М. Грушевський, В. Липинський, Д. Дорошенко, О. Оглоблин, Б. Крупницький та ін.) та західних істориків-україністів (І. Лисяк-Рудницький, О. Субтельний, Л. Винар, Р. Конквест та ін.), переважно українського походження³.

У нових умовах розвитку української історіографії змістилися й дослідницькі акценти. Тепер одним з ключових періодів історії України вважається ранньомодерна доба й, зокрема історія українського козацтва, адже його непересічна роль в історії України та державотворчий потенціал було реалізовано в українській Гетьманщині XVII ст., а в подальшому на цій основі в епоху модерну утворилася українська нація⁴. М. Грушевський справедливо наголошував, що козацька доба «стала новою ерою для української історіографії». Отже, не дарма чимало українських дослідників в незалежній Україні, що починали (або продовжували) свій шлях у науці в 1990-х – на початку 2000-х рр. свідомо обирали українське козацтво як основну проблематику своїх наукових зацікавлень.

Такий свідомий вибір зробив і В. Кривошея. Переважна більшість праць вченого присвячена історії українського козацтва часів існування Гетьманської держави (1648–1782), а саме персональному складу та генеалогії козацької старшини. Тому дослідження містять значні ретроспективні та перспективні екскурси, що дозволяє прослідкувати

---

¹ Там само.

² Андреев В. Історична концепція В. Петрова: немарксистський дискурс марксистської історіографії. *Світло й тіні українського радянського історієписання: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22–23 травня 2013 р.) / за ред. В. А. Смоля. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 62.*

³ Яремчук В. Українська історіографія... С. 251.

⁴ Андреев В., Андреева С. [Рец.] Козацтво в тюркському і слов'янському світах / Відп. ред. В.В. Грибовський, В.В. Трепавлов. К., 2018. 804 с. *Український історичний журнал*. 2021. № 4. С. 213; Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 35, 167, 197.

витоки та історичну долю відомих старшинських родів. Його науковий доробок налічує понад 150 наукових праць, зокрема понад 30 монографій: «Українська козацька старшина. Ч. 1. Урядники гетьманської адміністрації» (2005), «Українська козацька старшина. Ч. 2. Синодики як джерело до козацько-старшинської генеалогії» (1998), «Генеалогія українського козацтва. Канівський полк» (2006, співав.), «Козацька еліта Гетьманщини» (2008), «Українська козацька старшина. Ч. 3. У 3-х кн.» (2008, співав.), «Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків» (2002, 2004), «Генеалогія українського козацтва. Білоцерківський полк» (2002), «Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк» (2004), «Генеалогія українського козацтва. Канівський полк» (2006), «Київщина козацька: люди і долі» (2004, співав.), «Вінниччина козацька. Історія Вінницького козацького полку» (2004, співав.), «Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія» (2010), «Неурядова старшина Гетьманщини» (2009, співав.)¹.

До видання цих фундаментальних праць, більшість яких відноситься до започаткованої ним серії «Генеалогія українського козацтва» долучилися Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Інститут української археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Музей Гетьманства (м. Київ).

В цілому науковий доробок В. Кривошеї в галузі козакознавства можна поділити на такі групи: I) науково-довідникові та енциклопедичні видання – реєстри та біограми козацьких старшин; II) історичні реконструкції з точки зору процесу формування і функціонування старшинської верстви – окремих представників козацької еліти, родин і кланів, їхнього оточення та мережевих зв'язків (родинних, свояцьких, дружньо-родинних, сусідських, дружніх духовних зв'язків неродичів) та їхній вплив на перебіг подій в Україні, що в перспективі можуть стати основою для написання історії Гетьманщини та окремих полків; III) уточнення і доповнення родоводу і подробиць біографій, родовідних розписів конкретних старшин; IV) розширення і аналіз джерельної бази та методології генеалогічних досліджень.

Дослідником було залучено велике коло опублікованих та неопублікованих джерел: зібрання Інституту рукопису Національної

---

¹ Кривошея Володимир Володимирович. URL: <http://ri-urbanhistory.org.ua/biobibliography/11-personalni-storinki/6-krivosheya-volodimir-volodimirovich>

бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (понад 10 фондів), Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) (понад 30 фондів), матеріали Чернігівського та Дніпровського історичних музеїв тощо. Це козацькі реєстри, присяги, присудження службових звань, списки виборних, списки виплати жалування, послужні списки Генеральні слідства та ревізії по маєтностям полків, полкові та сотенні ревізії, Описи намісництва, документи на старшинське землеволодіння, історико-статистичні описи, церковні метричні та сповідальні книги, поминальні ряди, синодики, майнові документи монастирів (про пожертви), листування, актові і діловодні матеріали, гетьманський дипломантарій, судова документація, описові джерела (козацькі літописи, спомини, автобіографії тощо), матеріали кінця XVII ст. про входження старшини до російського дворянства, приватні колекції окремих родин та ін.

Всі монографічні видання містять ґрунтовну проблемну історіографію від XIX ст., коли українська генеалогія була нарівні з європейськими, і до аналізу сучасних перспективних генеалогічних досліджень та їх ролі у вивченні історії Гетьманщини.

Серед генеалогічних досліджень станових суспільств пріоритетними завжди були елітарні верстви. Це стосується і різних періодів української історії. У становому суспільстві еліта – це представники різних суспільних верств, які завдяки багатству, здібностям, знанням мають економічну та політичну владу над соціальними інститутами і окремими людьми. Це поняття політико-економічне. Еліта нації – поняття політико-духовне. Елітою нації є представники різних суспільних верств, які економічно, політично і духовно забезпечують інтереси функціонування нації. За добу Гетьманщини це місце займали шляхта і козацтво¹.

У своїх ранніх роботах В. Кривошея активно використовує щодо них поняття «національна еліт»², але згодом зміщує методологічні акценти і натомість вживає «козацька еліта».

У козацькому середовищі уже за гетьмана Б. Хмельницького склалося кілька впливових старшинських угруповань: старшина корінних козацьких полків, ядро якої становив клан гетьмана, покозачена

---

¹ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 5–6.

² Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648–1782 рр.). К.: ІПіЕД НАНУ, 1998. Ч. I. 269 с.; Ч. II. 343 с.; Кривошея В.В., Кузнець Т.В. Національна еліта, Уманщина, козацтво. К.: ІПіЕД НАНУ, 1998. 79 с.

шляхта, що зайняла старшинські уряди, старшини – вихідці з Запорозької Січі. За регіональними особливостями вони поділялися на старшину центрального (корінних полків), західного (козацько-шляхетських полків), північно-східного (полків Чернігівського воєводства), південно-східного (полків січової орієнтації і впливу), надалі – на правобережну і лівобережну (1663–1676 рр.), вихідців з Правобережжя і місцевої лівобережної старшини (1676–1687 рр.). Надалі, за гетьманування І. Мазепи, існували залишки угруповання полків колишньої південно-східної групи – Полтавський, Миргородський і Гадяцький полки. Єдність угруповань першочерговою основою мала причетність до того чи іншого фамільного клану¹. Різким зламом позначилося правління І. Виговського та І. Мазепи, які, при збереженні виборчої процедури, фактично здійснили державний переворот.

За правління кожного гетьмана проведено підрахунки (із визначенням відсотків) щодо змінності складу старшини, і, відповідно угруповання у владі: кількість загальна, скільки ідентифіковано за прізвищами, скільки старшини шляхетського походження, скільки представлено родин, скільки старшин повернули свої уряди, скільки втратило, скільки нових старшин. Аналогічні підрахунки проводилися і по окремим полкам і сотням. Виявлено, що доля покозаченої шляхти була значно більше, ніж вважалося раніше. Більшість гетьманів також були шляхетського походження. Покозачену шляхту В. Кривошея вважає головним джерелом формування старшини.

Таким чином, основним системоутворюючим елементом козацької держави було гетьманство як інститут компромісу головних внутрішніх політичних угруповань. У разі обрання гетьмана за ним стояв «клан», і ця єдність гетьман – «клан» була основою державотворчої діяльності².

В українській суспільній еліті відбуваються кардинальні зміни через поширення зовнішніх впливів, пов'язаних з активізацією українсько-російських шлюбів («розмивання» українських «кланів»), призначенням офіцерів-росіян на командні посади у козацькому війську, ліквідація виборності гетьманів тощо³. З часу поразки мазепинців українська національно-суспільна еліта йшла трьома шляхами: у лоно суспільної еліти Російської імперії, зраджуючи національні інтереси; формально входячи до російської суспільної еліти, залишаючись їй внутрішньоопозиційною; втрачаючи свої елітарні соціальні позиції,

¹ Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини... С. 116–117, 350.

² Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини... С. 275.

³ Там само.

залишаючись, проте, національно-свідомою частиною українського суспільства, що зберігало можливість генерувати нову формацію національної еліти.

Велика кількість покозаченої шляхти, що «пережила» часи Гетьманщини у козацькому середовищі, з відродженням станових установ активно включилася у їх зміцнення.

Велику увагу при створенні біограм та історії родів В. Кривошея незмінно приділяє маєтностям та землеволодінню козацької старшини з огляду на її суспільну роль у часи Гетьманщини та певну «матеріальну» і соціальну базу відродження української державності та українського війська часів Гетьманату Павла Скоропадського¹.

Так, відомий історик Д. Дорошенко, міністр в уряді П. Скоропадського, належав до відомого козацького роду, з якого походили два гетьмани – Михайло Дорошенко (1625–1628) та Петро Дорошенко (1665–1676). Від гетьмана І. Мазепи Дорошенки одержали хутір у Глухівському повіті на Чернігівщині, він став їхнім родовим гніздом. Рід Дорошенків на тлі багатьох зрусифікованих козацьких родів виділявся виразною національною свідомістю. Найбільшим «українофілом» в родині був дядько Д. Дорошенка – Петро Якович. Він зібрав велику бібліотеку та колекцію історичних документів. Саме перебуваючи на родовому хуторі, в національно-свідомому оточенні й сформувався майбутній державний діяч. Одним з псевдонімів Д. Дорошенка був «Хуторянин з-під Глухова». Він добре знав історію свого роду, розумів, що його предки творили історію України та пишався цим².

Саме такі сімейні харизматичні клани (дворянсько-старшинські) як специфічна форма суспільної організації, в умовах бездержавності та інституційної нелегітимності культурного життя в Україні кінця XVIII — початку XX ст., відіграли визначну роль у збереженні рідної мови, віри, звичаїв і обрядів, традиційних форм родинного і громадського життя, національну ідентичність³.

---

¹ Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. К.: «Стилос», 2002. С. 350–355.

² Andryeyev V., Andryeyeva S. Borys Hrinchenko and Dmytro Doroshenko: history of cooperation of Ukrainian intellectuals. *Східноєвропейський історичний вісник*. Вип. 16. 2020. С. 89–90; Андреев В. Творча біографія Д.І. Дорошенка (1882–1951). Еволюція історіографічних зацікавлень і поглядів. *Вісник Таверійської фундації*. 2006. Вип. 2. С. 127–128; Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле. Вінніпег: Тризуб, 1949. С. 3–4.

³ Колесник І. Українська історіографія ... С. 386–387.

Незамінним на сьогодні залишається науково-довідникове видання, випущене на замовлення Українського інституту національної пам'яті та присвячене 440-річчю від дня народження гетьмана Війська Запорозького Петра Сагайдачного – «Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія» (2010)¹. У ньому представлені 14591 біограми козацьких старшин. Це генеральні старшини, полковники, полкова старшина, повні і наказні сотники, військові канцеляристи, урядники Генеральної військової артилерії і полкової артилерії, Генерального військового суду і полкових судів, компанійську і неурядову старшину (значних військових, військових, бунчукових і значкових товаришів), які склали козацьку еліту Гетьманщини. Реєстрова частина включає і сотенну старшину. Полегло б роботу із таким великим обсягом матеріалу наявність детального змісту.

На наш погляд, можна б було залучити і матеріали фонду 229 «Архів Коша Нової Запорозької Січі» (ЦДІАК), що дозволило б прослідкувати певні факти біографії, наприклад, Миргородського сотника Василя Зарудного та з Переяславського полку Федора Мировича, пов'язані з Запорожжям та Кримом.

В. Кривошея продовжив справу Л. Окиншевича, В. Панащенко та ін. і створив ґрунтовне узагальнення стану неурядової старшини Гетьманщини та біограми 8628 представників значного військового товариства (у співав.).² Авторами довідника за наявними джерелами були встановлені прізвища, імена, по батькові, датування народження, смерті, початку і основних віх службової кар'єри, каденції знаходження на посаді чи у відповідному чині, участь у різноманітних акціях, як-от комісії, керівництво чи участь у командах, походах, битвах, штурмах, дані про матеріальний стан: кількість підсусідків, підданих, наявність маєтків, млинів, селітряних заводів, винокурень, генеалогічні дані, пов'язані з родоводами козацьких старшин, шлюбність, вік чоловіка і жінки, що шлюбляться, тривалість шлюбу, повторний і наступні шлюби, склад сім'ї.

В. Кривошея ввів у науковий обіг нові джерела та уточнив багато відомостей щодо родоводу та біографій, варіанти власних імен, ідентифікував особу окремих козацьких старшин, зробив поколінні розписи відомих козацьких родин (за часів Гетьманщини налічується приблизно шість поколінь). Звісно, найбільше зацікавлення викликають родини гетьманів. Окрему увагу вчений приділив родинам

---

¹ Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. К.: «Стилос», 2010. 792 с.

² Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. К.: «Стилос», 2009. 432 с.

Хмельницьких, Мазеп, Джеджаліїв, Міхновських, Чечелів, Забіл та ін. Також уточнення охоплюють й історію окремих козацьких полків та сотень.

Просопографічний підхід¹ надав можливість дослідити історію родин, родів та цілих сімейних кланів козацької старшини як цілісної соціокультурної системи, відтворити своєрідні «колективні портрети» на тлі суспільно-політичних трансформацій середини XVII – кінця XVIII ст. Основними його компонентами стали механізми інтеграції та просування в корпоративній ієрархії, належність до певного полку чи суспільно-політично-регіонального угруповання, освітній рівень, особистісні характеристики та внутрішньо-сімейні взаємини, вплив фактів приватного життя та родинних зв'язків на кар'єру та матеріальне положення.

Генеалогічні дослідження науковець ретельно вписав в історіографічний контекст. Всі дискусійні питання він висвітлює, аргументовано враховуючи, або не враховуючи інші точки зору (Ю. Мицик, О. Гуржій, Т. Яковлева, В. Антонович, В. Сергійчук, В. Модзалевський, О. Оглоблин, О. Лазаревський, Я. Дашкевич, А. Стороженко, М. Грушевський, О. Голобуцький, І. Крип'якевич та ін.).

Автором розглянуто кланові й регіональні (визначено регіональну типологію основних козацько-старшинських угруповань), виявлено частку родин шляхетського походження в козацькому середовищі, національні (узагальнено дані національного складу козацької старшини) відмінності, віросповідання козацької старшини, через генеалогічні дослідження, здійснено географічну локалізацію так званих іменних сотень, міграційних переходів козацької старшини в межах Гетьманщини.

Хоча більшість праць і містять Показчики географічних назв та топонімів, описи мінливих меж адміністративних одиниць Гетьманщини, без наявного картографічного матеріалу важко зорієнтуватися у динамічних змінах у полково-сотенному устрої протягом майже півтора століття.

Таким чином, у працях В. Кривошеї крізь генеалогію родин показано шлях козацької держави від виникнення до ліквідації. Відповідно змісту узагальнювальних праць та нарисів з історії окремих полків запропоновано і періодизацію історії Гетьманщини через

---

¹ Старовойтенко І. Просопографія: підходи та трактування змісту наукової дисципліни в історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. № 13. Ч. 1. К., 2006. С. 8.

еволюцію старшинських урядів та їх місця в козацькій ієрархії¹. В цілому ж національна еліта, на думку вченого, несе відповідальність за стратегічні та тактичні прорахунки державотворчого процесу середини XVII – кінця XVIII ст., внаслідок яких державність України під ударами впливових зовнішніх факторів була втрачена.

Сам В. Кривошея намітив основні перспективи подальших генеалогічних досліджень козацької старшини – опрацювання опублікованих джерел та архівних зібрань Польщі, Російської Федерації та інших країн, розширення джерельної бази та предметного поля й звернення врешті до детального вивчення правобережних полків (сам автор окреслив такі можливості на прикладі окремих правобережних сотень Черкаського та Канівського полків, що приєдналися до лівобережного Переяславського полку). Він наголошував на необхідності опанувати сучасні методики генеалогічних досліджень, у тому числі наповнення електронної бази-досє «Генеалогія українського козацтва».

Володимир Володимирович був свідомий, що генеалогія як спеціальна історична дисципліна дає тільки один зріз історії родин, а повноцінний історичний вимір потребує насичення явищно-хронологічними та причинно-наслідковими рядами. Він, і ми це пам'ятаємо, в особистих розмовах висловлювався про перспективність «нової сімейної історії». Цей напрям так званої “нової історичної науки”, або антропологічно орієнтованої соціальної історії, що виник у рамках школи «Анналів» та структурної антропології. Адже особливість українського історичного процесу полягає в існуванні тривалих періодів бездержавності, під час яких носіями національної ідентичності виступали не державні наукові та освітні інституції (школи, університети, громадські організації), а козацько-старшинські, інтелігентські родини, так звані «дворянські гнізда». Саме вони виконували роль системи, що збирає, продукує і транслює культурні цінності нації. Таким чином, сімейна історія виступає одним із засобів дослідження суспільно-політичної і культурної історії України².

Багатий матеріал для подібних студій дає історія української козацької державності середини XVII – кінця XVIII ст., у процесі становлення якої з'явилася ціла низка видатних старшинсько-

---

¹ Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини...; Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. К. “Стілос”, 2002. 395 с.

² Див. Андрєєв В.М., Руденко А.С. Рід Дорошенків у громадсько-політичному та культурному житті України (XVII – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2015. №1. С. 39.

дворянських родів. За підрахунками В. Кривошеї, у цей час існувало 25 козацьких династій, які мали 10 і більше своїх представників на різних урядових посадах Гетьманщини¹. Саме його дослідження багато в чому стимулювали, або створювали міцне підґрунтя для вивчення сімейної історії українських козацьких родів².

Так само – генеалогічні дослідження це один, але важливий крок до написання історії сотень, полків та історії Гетьманщини у широкій часовій перспективі.

---

¹ Кривошея В. “Білі плями” історії козацької старшини Гетьманщини. *Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика*. К., 2009. С. 152–153.

² Див.: Андреев В.М., Руденко А.С. Рід Дорошенків у громадсько-політичному та культурному житті України (XVII – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 2015. №1. С. 39–56; Барабаш Н.О. Рід Білозерських і культурний світ України XIX – початку XX століть. К., 2007. 264 с.; Голубчик Г.Д. Рід Марковичів–Маркевичів у культурно-громадському житті України: “нова сімейна історія”. Дис. канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2003. 200 с.; Тригуб О. Сімейні зв’язки як фактор соціальної взаємодії роду Туманських у XVIII ст. *Український історичний збірник*. Вип.15. К., 2012. С. 27–38 та ін.